

Diccionari Sanchis Guarner

H. J. FERRIS

Ipi. L'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, ALPI, fou impulsat per Ramon Menéndez Pidal i dirigit per un altre filòleg espanyol, Tomàs Navarro Tomàs. Va ser l'artífex de l'amistat entre Francesc de Borja Moll i Manuel Sanchis Guarner: Navarro coordinava els viatges d'investigació dialectològica, va demanar col·laboració a Moll per a l'àrea catalana i li va assignar un jove Sanchis com a deixeble i company de viatge. Van tenir temps de dur a terme els viatges "per Catalunya nord-occidental (juny-juliol de 1934), per Mallorca (hivern de 1935) i pel País Valencià (agost-octubre de 1935)", explicava Moll en recordar els primers temps de coneixença. La guerra aturà, òbviament, el projecte i la dictadura franquista obligà el director de l'ALPI a l'exili. L'any 1947, Moll i Sanchis, Sanchis i Moll reprengueren els viatges pel Principat i el País Valencià i, l'estiu del 1952, feren cap a Catalunya Nord. L'any 1962 se'n va publicar el primer i, fins ara, únic volum.

S'acaba de celebrar el centenari del naixement del filòleg, historiador i folklorista Manuel Sanchis Guarner. Des d'aquestes pàgines, ens afegim a l'homenatge.

francesc de orja moll. El filòleg menorquí va ser, en paraules de Santi Cortés –filòleg i biògraf de Sanchis Guarner–, "el seu gran amic". Tan bon punt va saber que el valencià havia estat tancat a la presó, acabada la guerra del 36-39, va començar les gestions per a treure'l en. Arran d'això, va haver de fer front a un procés judicial: "Em van denunciar com a avalador d'un *rojo peligroso* i, en conseqüència,

m'empaperaren en una causa sumaríssima", explicava després Moll. Durant el judici, els carcellers de Salamanca feren constar que el filòleg valencià era "un individuo de mucho cuidado". Val a dir que el suport de Moll no va pas minvar arran d'aquest fet: va continuar escrivint-li i movent tants fils com va poder per a treure'l de la presó. Finalment, el va acollir a Mallorca. "Tenc la impressió que m'hauries d'ajudar", li havia dit per carta, l'any 1942, "no precisament a descarregar camions de paper, com un dia m'oferies, sinó a treballs més dignes de tu. Per això és que tot seguit que estiguis lliure i tractis de prendre orientacions per refer la teva vida, convé que en parlem seriosament i comptis amb mi per a ajudar-te, que és igual que dir que jo comptaré amb tu per a ajudar-me." El març del 1943 Manuel Sanchis Guarner s'instal·lava a Palma, juntament amb la seva muller, Rosa Cabanilles, aixoplugats tots dos per Francesc de Borja Moll.

pere apellà i roca. Es van conèixer a la presó d'Alcalá de Henares, on havien traslladat Sanchis Guarner el desembre del 1939, i de seguida es van fer amics. Després, el dramaturg i poeta algaidenc li va dedicar dos poemes: aquell que resumeix la seva precària situació d'expedientat per la dictadura i que comença "Com vols que jo me consoli/ dels meus mals? Res me consola!/ No és trist que un mestre d'escola/ per viure haja de fer oli?"; i aquell retrat punyent que duu per títol "Així arriben els vençuts" i que acaba: "No porten sobre el pit creu ni medalla/ que canti el seu valor en la batalla./ Però sota la roba, entre la ronya, // com un gemec ocult del seu coratge./ hi porten, resistint a la vergonya,/ una ferida oberta qui los ratja."

ie albufera von valencia. Aquest estudi de Max Thede sobre el parlar i la cultura popular va servir a Sanchis per a practicar els coneixements d'alemany que havia adquirit durant el temps de reclusió: en va enllestir la traducció al castellà la primavera del 1941, des de la presó de Montolivet, a València. Gràcies a una gramàtica redactada per Francesc de B. Moll i tramesa per ell mateix, Sanchis s'havia endinsat en els camins de la llengua

de Goethe. La qüestió era aprofitar el temps. No deixar-se acabar de vèncer. A més de les traduccions –tal com ens destacava Santi Cortés–, durant la reclusió a València “amplià i reféu les seues ‘Locucions tòpiques valencianes’, el primer original de les quals havia estat publicat al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana XVIII* (Mallorca, 1936); escriví ressenyes per a la *Revista de Filologia Espanola*; avançà força en la redacció de la *Gramàtica valenciana*; i s’entretingué fent romanços amb observacions còmiques sobre la inquietud i les ocupacions dels reclusos a la cua d’espera del ranxo”.

vicent andrés stellés. Durant els anys de la represa cultural i nacional al País Valencià, Sanchis Guarner va formar, juntament amb el pensador i assagista Joan Fuster i amb el poeta Vicent Andrés Estellés, la tríada que simbolitzava un bon grapat de fermeses necessàries. La mort de l’amic va incitar en Estellés uns versos que han esdevingut icona: “Assumiràs la veu d’un poble./ i seràs la veu del teu poble./ i seràs, per sempre, poble.”

otografia. Queda constatat a la *Fotobiografia* elaborada per Alfons Llorenç i publicada l’any 1984: don Manuel tenia una gran fal·lera fotogràfica i ben sovint hom el podia veure, en actes públics, en trobades d’erudits, en aplecs familiars, amb la càmera al coll. Pel gust de la instantània, i també per un seu acusat “sentit documentarista” –tal com recorden Santi Cortés i Antoni Ferrando al llibre d’homenatge *Manuel Sanchis Guarner Context, paraula, record* (2007)–, tenim un estol de fotografies per a seguir-ne la vida en imatges.

ramàtica. Amb la publicació, l’any 1950, de la seva *Gramàtica valenciana*, va alliberar l’estudi de la llengua del pantà especulatiu en què encara continuava al País Valencià –almenys des del punt de vista de les raons filològiques. El prestigiós lingüista Joan Solà escrivia, l’any 1981, que era “el primer, reeixit i encara únic intent seriós de codificar la varietat lingüística valenciana”.

umanista. Així és com molts estudiosos han definit el saber i el ta-

H. J. Ferris

Al claustre de la Universitat de València amb un amic, l’any 1931, davant el monument a Joan Lluís Vives, a qui admirava sincerament. A la dreta, amb l’uniforme de soldat republicà, al costat de Rosa Cabanilles, amb qui es casà l’any 1937.

rannà de Manuel Sanchis Guarner. I, certament, es va esforçar a atorgar consistència al seu treball i a divulgar després els coneixements adquirits en els més diversos camps que poguessin tenir pes en la reconstrucció de la identitat dels valencians, des de la història a la dialectologia, de la geografia o la cartografia a la cultura popular, de la lingüística a l’art. De fet, tal com el definia en el seu moment Vicenç Rosselló, catedràtic de geografia de la Universitat de València, Sanchis Guarner va ser “un home oportú”, conscient que havia de tapar molts forats i amb prou capacitat intel·lectual per a fer-ho. Perquè, a més de tocar moltes tecles, ho va dur a terme practicant el sa exercici de la interrelació, des d’una concepció enciclopedista de la ciència, en comptes de tancar el coneixement en compartiments estancs.

H. J. Ferris

A la presó de Montolivet, l’any 1942, amb una petita falla i la tristor de tots als ulls.

nsults. Van durar anys. Amenaces en forma de cartes anònimes, de pintades (fins a l’escala de casa, el van empaïtar, per a ventar-li barbaritats), de tot. De bombes, també. Per Nadal del 1978 algú li va enviar un artefacte explosiu embolicat en paper de regal. No va arribar a explotar (com sí que havia de passar en el cas de Joan Fuster, l’any 1981), però la intenció era esgarrifosament clara. Tres anys després, Martín Villalba, un tèrbol personatge de la ultradreta que havia acusat Sanchis d’haver-se posat ell mateix la bomba, quedava absolt d’injúries pel Tribunal Suprem espanyol, que, en canvi, condemnava Sanchis a pagar les costes del judici. Per a molts, aquest va ser el cop de gràcia per al cor de l’honorable professor, ja massa dèbil. Molts ho van creure i Joan Fuster ho va escriure: “Jo penso que el van matar, i no exagero. La seva salut precària, en els últims anys, havia acusat l’impacte permanent de l’insult, de la traveta, de les agressions subreptícies. Moralment, no ho deixava veure: mai no el vaig trobar descoratjat. En tot cas, hi reaccionava com ho esperàvem els qui el coneixíem bé: amb una energia inèdita en ell; amb la voluntat de participar en qualsevol acte o acció, per modestos que fossin, si els creia estimulants; amb una fermesa total, ja desencantada

EL PERIÓDICO

L'estiu del 1950, amb la muller i el fill, Manuel Sanchis Cabanilles. A la dreta, amb Francesc de B. Moll i el poeta alguerès Rafael Catardi, homenatjant Miquel Costa i Llobera, a Formentor, l'any 1957.

dels 'pactes'. Però el seu cos no ho va resistir. Disgustos i fatigues, amenaces i recels, instants de ràbia o d'amargor, no podien no afectar-lo físicament. Sí: el van matar, lentament. L'odi –un odi artificial, creat per uns individus ben concrets, el nom dels quals no és cap secret– arribà a les tàpies del cementiri: amb unes pintades oprobioses. Paradoxalment, estaven escrites –ai!– en català i amb ortografia fabriana. *Sancta simplicitas!*"

Joan reglà. El prestigiós historiador que, juntament amb Miquel Tarradell, Miquel Dolç i Emili Giralt, havien contribuït a la transformació i la modernització decisiva de la Universitat de València, fou un dels signants de la sol·licitud adreçada a l'Ajuntament de València, el 17 d'abril del 1971, perquè Manuel Sanchis Guarner fos nomenat cronista de la ciutat. El prestigi del filòleg ja era gran, en aquell moment, cosa que propicià que la petició contingués rúbriques ben diverses, de Manuel Broseta (el mateix que va impulsar la campanya antivalenciana i feixistitzant de l'anomenada *batalla de València*) a Vicenç M. Rosselló, de Martí Domínguez a Antonio Ubieta. El consistori, però, s'hi va negar. La resposta de Sanchis Guarner a aquell rebuig ideològic és un bell exemple del seu tarannà: l'any 1972 publicava un llibre emblemàtic, precís i impres-

cindible: *La ciutat de València. Síntesi d'història i de geografia urbana*. També quan, l'any 1977, el viratge antirracional de Lo Rat Penat desembocà en la seva expulsió de l'entitat, respongué de manera similar: amb l'elaboració de l'"Informe sobre la Llengua del País Valencià" que la Facultat de Filologia de València aprovà per unanimitat.

follore. La seva amplitud de mires quant a estudis, el seu amor pel país, la consciència que l'arrel garanteix futur, el van inclinar també a treballar en aquest camp. La cultura popular, amb els refranys i les festes, va tenir expressió ben coneguda al llibre *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, un –divertit i interessant i amè i més coses– recull de locucions i frases fetes amb base geogràfica publicat el 1968.

EL PERIÓDICO

L'any 1952, a Palma, treballant amb les famoses fitxes del *Diccionari*.

la Llengua dels valencians. La primera edició data del 1931. És, probablement, la seva obra més editada. La voluntat divulgativa de Sanchis Guarner queda explicitada, especialment, en aquest treball. "Som una quantitat considerable els valencians –escrivia Joan Fuster– que devem a *La llengua dels valencians* de Sanchis Guarner la nostra decisió inicial o, almenys, la rectificació de prejudicis heretats. La llavor dispersa de la primera edició del llibret va fructificar. En edicions successives, Sanchis va refer el text primitiu, i de 'fullet de propaganda' el transformà en manual esplèndidament il·lustratiu."

allorca. Van ser els millors temps de la seva vida. Ho reconeixia sempre que venia a tomb. I si no hi venia, també, probablement. S'hi va passar setze anys, a Mallorca, treballant en el magne *Diccionari català-valencià-balear* ("un dels majors honors a què podia aspirar", havia confessat a Francesc de Borja Moll), veient com creixia el seu fill, que havia nascut illenc, ampliant estudis, treballs i converses. Una carta de Moll, tramesa l'any 1943, ja pronosticava la vida de Sanchis a Palma: "Tinc esperança que podràs treballar de manera retribuïda en el *Diccionari*, lo qual seria el meu ideal i crec que també seria de les faenes que més t'agradarien a tu. Per a completar-te el sou necessari, ja veurem de trobar-te lliçonetes i és possible que també en la meua editorial pugues fer treballs de profit, encara que els temps són dolents."

Les esperances de Moll van tenir fruit: Sanchis Guarner es va endinsar en l'univers de fitxes de la famosa calaixera de mossèn Alcover: tres milions de cèdules lexicogràfiques per fer de base als articles del *Diccionari*. Calia, però, una revisió prèvia –des del rigor científic– d'unes fitxes, explicava Moll "redactades per alguns centenars de col·laboradors entusiastes". Sanchis tenia la formació i la solidesa que la tasca requeria. I el *Diccionari* va poder avançar.

I més coses, van passar, gràcies a la seva implicació: per exemple, l'impuls a la creació literària illenca. O, més exactament, al seu reconeixement. Des del seu lloc a l'editorial Moll, va

Al Palau de la Música Catalana, quan va rebre el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, el 1974, amb Joan Ainaud de Lasarte, Joan Triadú, Antoni M. Badia i Margarit i Jordi Carbonell. A la dreta, a Xàtiva, els anys 70, durant els actes de l'Aplec nacionalista del 25 d'Abril.

donar joc i espai a noms com ara Blai Bonet o Josep Maria Llopart. O, en un altre camp, a Llorenç Villalonga. “Hi havia més d’una dotzena de raons perquè l’editorial Moll li tanqués les portes”, escrivia anys després Jaume Vidal Alcover. “I, si Sanchis Guarner va poder obtenir que se li obrissin, molta admiració mereix.”

omenclàtor. L’any 1966 publicava l’opuscle *Contribució al nomenclàtor geogràfic del País Valencià*, editat per l’Institut d’Estudis Catalans. Hi va introduir diverses modificacions proposades per Joan Coromines, amb qui va mantenir una interessant correspondència (“us fiquen en un vesper i un niu de mals de cap”, l’advertia el savi barceloní en saber la seva intenció toponímica). En aquell opuscle, Sanchis hi incloïa una primera aproximació a la comarcalització del País Valencià que va servir de base per a la divisió comarcal preparada per Joan Fuster, Max Cahner i Joan Soler per a la *Gran enciclopèdia catalana* i per al ja definitiu *Nomenclàtor del País Valencià* publicat el 1979.

bres completes. Les duu a terme l’editorial 3i4. “És inajornable que no sols l’especialista, sinó també el lector mitjà pugui tenir un accés còmode a una obra bàsica per al coneixement de les més diverses facetes de la cultura valenciana i de la cultura catalana en general”, explicava l’any 2006 Antoni Ferrando, catedràtic de la Universitat de València i coordinador de les obres completes. D’aquesta manera, raonava

Ferrando mateix un any més tard, en presentar el primer volum editat, l’emblemàtic estudi *La ciutat de València*, s’evitava la possible anomalia que, passat el temps, “els futurs investigadors” poguessin trobar “a l’abast més literatura sobre Sanchis que no la seua pròpia paraula”.

remi d’honor. L’any 1974 rebia el reconeixement a un llarg i valuós treball cultural a favor del país en forma de Premi d’Honor de les Lletres Catalanes.

sermons de quaresma. “Jo sóc un lingüista, no un historiador”, repetia sovint. Però el cas és que Sanchis va desenvolupar, en paraules d’Antoni M. Badia i Margarit, “una veritable labor de suplència”. “La situació, sempre fràgil, però més fràgil encara del 1939 ençà, obligà Sanchis Guarner en consciència a renunciar a ésser un lingüista més documentat, però només un lingüista, per a esdevenir un lingüista tan prolífic com li ho permetessin les circumstàncies, amb el benentès que aquestes volien dir la necessitat de treballar en els altres camps d’interès.” I camps d’interès van ser també la història (on va presentar treballs sobre la València visigòtica o la d’època musulmana, per exemple) o la història de la literatura (on té des de treballs sobre la Renaixença a edicions de clàssics com ara els *Sermons de Quaresma*, de sant Vicent Ferrer).

eferent. “És un dels paradigmes que guien el meu camí en aquest país

desesperat.” Ho confessava l’escriptor i biòleg Martí Domínguez a les pàgines d’EL TEMPS, l’any 1991. Havien passat deu anys des de la desaparició del filòleg i aquests mots condensaven el sentiment de les noves fornades d’intel·lectuals i activistes valencians. “Sanchis Guarner segueix sent el filòleg i historiador valencià de més transcendència del segle. Junt amb Joan Fuster –junt amb l’elegància i mètode de les idees de l’escriptor de Sueca–, Sanchis Guarner ha estat sens dubte una persona clau en el món de la cultura valenciana d’aquests darrers segles”, resumia Domínguez.

josep sanchis sivera. L’expressió es repeteix en actes i homenatges: “Fou nebot de son oncle.” Perquè la curiositat intel·lectual del jove estudiant va trobar element propiciatori a la biblioteca i en el mestratge del canonge Sanchis Sivera (1867-1937), deixeble de Roc Chabàs, cronista de viatges, especialista en història eclesiàstica valenciana, en art i, en concisa definició de l’*Enciclopèdia*, “un dels primers erudits valencians que tingué unes idees clares sobre les arrels catalanes de la cultura valenciana i la unitat de la llengua”.

mil nou-cents trenta-dos. És l’any en què es presentaren les anomenades Normes de Castelló, les bases ortogràfiques sobre les quals s’integraven a la normativa de Pompeu Fabra les modalitats valencianes del català. Entre els signants, al costat de Carles Salvador, Ignasi Villalonga, Josep Lluís Bauset, Josep Pascual i Tirado, Enric Duran i

“És el filòleg i historiador valencià de més transcendència del segle”

Tortajada, Gaietà Huguet, Adolf Pizcueta, Maximilià Thous o Sanchis Sivera, hi havia un aleshores ben jove Manuel Sanchis Guarner.

Universitat. Conscient de la importància de l'organització, del bon funcionament de l'engranatge acadèmic, va prendre compromís també en la vida interna de la institució: va ser l'artífex de la creació, a la Universitat de València, de l'Institut de Filologia Valenciana, posteriorment convertit en interuniversitari per a aplegar també la Universitat d'Alacant i la Jaume I de Castelló. De fet, Sanchis Guarner va dedicar bona part dels seus darrers anys de vida a la institució universitària: va ser director del departament de Lingüística Valenciana, de l'Institut de Ciències de l'Educació i degà de la Facultat de Filologia.

país valencià. “Malgrat la seva vocació originària, que l'hauria convertit en un científic pur”, escrivia Antoni M. Badia i Margarit, Sanchis se sentí obligat a intervenir en el món polític-cultural; fidel, però, en aquesta vocació originària, no abandonà mai les activitats de l'home de ciència.” A mesura que passaven els anys, conscient de les urgències del país, va intensificar la seva presència en actes públics: conferències, aplecs, debats, parlaments de petit format o davant de multituds, el missatge de fermesa raonada que transmetia Sanchis Guarner, la seva constant defensa de la llengua —convençut com estava que forma part de la columna vertebral de la recuperació nacional— es va escampar amb naturalitat per tot el País Valencià.

e posició. L'any 1950, Joan Ballester i Joan Mateu van idear i engegar una campanya de propaganda per a fer conèixer el *Diccionari català-valencià-balear*. Es va crear una exposició

itinerant, amb grans mapes de tot l'àmbit lingüístic català, llibres, fotografies i de tot, que va recórrer bona part dels Països Catalans. Sanchis Guarner va participar amb entusiasme en un bon grapat de presentacions. La de la ciutat de València, feta a l'ajuntament, va ser ben concorreguda.

llorenç mo à. Fou un dels joves que van trobar estímul a la tertúlia del cafè Riscal de Palma, emparada per Sanchis Guarner. Un altre d'aquells escriptors aleshores incipients fou Josep Maria Llompart, que, anys a venir, recordava així les primeres impressions que els va fer aquell desconegut, un matí d'hivern, a can Moll: “Parlava amb un accent que ens era estrany [...], ens somreia amb un somriure una mica irònic i molt acollidor, i caminava amb unes passes curtes, gairebé un pas de ball que donava a la seva figura uns discrets andamis de torero.” I continua: “L'‘anar a veure en Moll’ —sempre massa enfeinat, massa apressat— fou ben aviat substituït per l'‘anar a veure en Sanchis’, que mostrava cap a nosaltres una paciència benedictina.”

alter scott. La publicació de la correspondència entre intel·lectuals de primera línia ens permet de ficar el nas en passatges com aquest, escrit per a Joan Fuster, des de Palma, l'any 1956: “Amb tota raó has acceptat l'observació de Peers que el romanticisme valencià era d'antuvi de tipus Chateaubriand i no Walter Scott com el barceloní. Faç meua la teua apreciació que la Renaixença valenciana no fou filla del romanticisme valencià sinó influència directa dels poetes del Principat.”

set e. Va ser el setze de desembre de l'any 1981 quan moria a la ciutat de València Manuel Sanchis Guarner. I escrivia Francesc de B. Moll: “Amb ell desapareixia el millor filòleg romanista del País Valencià i un dels millors professors de la Facultat de Lletres de València, on la seva ensenyança haurà estat el millor preservatiu contra les teories indocumentades però insistents sobre la unitat de l'idioma que té el seu àmbit vital des de Salses fins a Guardamar i de Fraga a Maó.”

Núria Cadenes

Penseu que la societat valenciana ha respost adequadament al centenari Sanchis Guarner?

—És clar que no. La societat valenciana té una molt llarga llista d'oblits entre els quals el de don Manuel és un dels més imperdonables. Els actes commemoratius han estat només a l'àmbit universitari. Aquest estiu la Universitat Catalana de Prada li dedicà unes sessions acadèmiques; la de València acaba de realitzar-li un homenatge; l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana ha convocat un cicle de conferències per a l'octubre vinent; també la Universitat de les Illes Balears preveu reconeixement. Però, que jo sàpia, ni la Diputació, ni l'ajuntament de la ciutat, ni la Generalitat no tenen previst res. I això és molt trist, perquè Sanchis fou un treballador incansable guiat per l'objectiu principal de despertar-nos l'interès per conèixer i estimar la nostra llengua, la nostra història i la nostra cultura. No hi ha hagut mai al País Valencià ningú que s'haja dedicat amb més rellevància i passió a l'estudi de les nostres manifestacions col·lectives. I cap de les nostres institucions, tret de la Universitat, no vol reconèixer, per raons polítiques, la magnitud del personatge, considerat en els cercles il·lustrats “com un intel·lectual clàssic”.

—Com explicariu a algú que no el conegués qui fou Sanchis Guarner?

—Primer, li diria que fou un intel·lectual dedicat plenament a la cultura i a la dignificació del País Valencià. Podia haver tancat els ulls i haver-se dedicat exclusivament a les seues tasques professionals, però va optar per implicar-se totalment en el procés de recuperació històrica dels valencians. Fou “un home de ciència i un home de lluita” com el definí Joan Fuster. Fou el fundador de la filologia valenciana moderna, va escriure obres científiques d'una qualitat excepcional, i fou també un ciutadà exemplar, un home lleial als seus orígens que contribuí, en els moments de màxima tensió política, a la concòrdia civil entre valencians.

—Un intel·lectual de suplències?

—Potser sí. En condicions normals probablement s'hauria dedicat a les seues especialitats científiques: la fonètica, la dialectologia, la geografia lèxica i la història lingüística, però hi havia tants forats per tapar que no tingué més remei que omplir-los. Ara, crec que des de jove